

De fet és en les fonts mossàrabs on trobem en data molt antiga el mot que ens interessa, però allí, com en castellà, és sempre la tortuga: *galápaq* 'tortuga' en el naturalista tunisenc Abenaldjazzar a fi del S. x, però aquest tunisenc recull tant o més sovint formes usuals a l'Espanya musulmana; també en el nostre Abenbenclarix (Saragossa i Cat., c. 1106), i *RMa.* (S. XIII) porta la mateixa forma amb la definició «tartaruga»; així mateix ja en Ben-Mas'ūd (Màlaga, c. 1016) i d'altres (*Al-Abd.* xxxvii, 44); *calápaq* o *galápaq* «galápago de la tierra y de la mar» figura en *PAlc.* En fi un personatge dit *Aben Calápac* figura en el Repartiment de València, un altre i uns *Beni Calápech* en el de Mallorca, o sigui a les albes del S. XIII; com a sobrenom d'un literat d'Archidona, prop de Màlaga, consta *al-Galápaq* ja en el XII (Simonet, 73-4), i un altre *Galá-pago* en una escriptura mossàrab de Toledo de 1199. També aqueixos sobrenoms es referirien a la tortuga, bèstia cançonera, grossa i no indefensa, amb la qual es pot comparar un home sense declarar-lo negligible, però no pas al pobre i repugnant animaló.

Ara bé, amb tot això coincideix el sentit i la forma del cast. *galápago*, i de les variants portugueses més importants i antigues. En castellà n'hi ha molta i antiga documentació, en fonts cristianes des de mj. segle XIII, sempre amb aquesta forma i designant la tortuga. Altrament en tenim també curioses informacions en glosses llatines d'antiguitat considerable: «*galapago* marino sive riano» ['de riu'] en un glossari mèdicobotànic de Monte-Cassino conservat en un ms. del S. IX; i, un poc més corromput pel copista, «*galapaco* magrinos sive fino»⁴ en els *Hermeneumata* de la Reina Cristina, ms. del S. x, que contenen altres hispanismes (com *cicala*, *sarracla*, *impedigo*=cat. *cigala*, *serralla*, port. *emp(e)igem*), un i altre explicant un b. ll. ant. *golaia*, que apareix molt sovint en glosses llatines tant o més antigues, i sempre designant la tortuga. És ben probable que tots dos glossaris siguin d'origen hispànic.

En portuguès els fets són més complicats. No tant pel sentit; car és veritat que en alguns dialectes el mot designa el 'cap-gros, larva de la granota': així a la Beira, el Douro, el Minho i a A Régua, com també a parts de Galícia (on el mot deu tenir gran extensió, vist que el confirmen moltes fonts respectables i independents entre elles), evolució semàntica que entre nosaltres veurem en el derivat *calaboií*; però, tanmateix, la forma bàsica *cágado* designa una tortuga d'aigua dolça no sols en altres parlars locals (Tras os Montes etc.) sinó en la llengua general, literària i comuna; en la qual es documenta ja des de Gil Vicente (princ. S. XVI): «quem tever este animal / nam é muyto que o leyxe, / pois nam é carne nem peyx» (*Auto das Fadas*, ed. 1562, p. ccxii, r^o); i és clar que ací també s'ha de tractar de la tortuga puix que es reconeix la possibilitat de menjar-ne.

Ara bé, en el que es refereix a l'aspecte fonètic, les coses es presenten més fosques. La forma central i literària *cágado* (que és també la gallega i de grans zones dialectals portugueses), sobretot tenint en compte que

en la dada més antiga és *caágado*, ha de partir d'un antecessor **calágado*; però hi ha altres formes més locals que, amb detalls variis, s'acosten més, en gran part, a les de les altres llengües hispàniques: trasm. *cácabo* (o *cácavo*), que pot sortir de **CALÁCCAPU* (metàtesi de la -c- i -p- del general **CALÁPPACU*), *caganapo* a Régua i *caganato* a Douro i Minho, que tot acostant-se per una part a la del portuguès comú, alhora ens recorden detalls fonètics de les formes castellano-mossàrab i de les catalanes amb -t; ens interessa, doncs, en particular la darrera: però hi ha també *kabátju* en una part del Límia gallec (que seria *cagátio* en grafia gallega correcta), i d'això ha de ser corollari fonètic la variant *cagacho* registrada per l'Acad. gallega en el seu diccionari.⁵

En totes aquestes tan vàries metamorfosis dialectals en -t- veiem, doncs, ressorgir, a l'extrem ponent hispànic, la -t del català i aragonès (*calàpet*, *galapato*, *Calapatar* etc.). Això ens condueix a preferir per al gallego-portuguès comú *c(a)ágado* (< *calágado*) l'explicació que hi veu el resultat d'un encruentament entre **caápado*=cat.-arag.-moss. *calápat(o)* i el **caágapo* que esperàvem com a prolongació del *calápago*, g-, del mossàrab-castellà.

En conclusió de l'anàlisi fonètico-dialectal podem quasi repetir igual el que ja hem dit a l'article *CARABASSA*: «--- *calàpet*, *Calapatar* etc., enfront del cast. *galápago*, i també el port. *c(a)ágado*, presenten una terminació -ATU, però d'altra banda la -c- del final castellà reapareix allà al mig del mot, i no hi ha la geminada que hi és en les formes catalanes i castellanes del nom del calàpet, geminada que en el nom de la carabassa hi és, però en posició diferent. En total, un quadro fonètic de detalls complexos, però sota un signe d'harmonia general que ha de bastar a la nostra intuïció».

Tot això correspon a les característiques generals que ens deixen endevinar els dialectes ibèrics, tals com les que he enumerat i posat de relleu a l'últim paràgraf de *CARABASSA*; àdhuc en el nom del *CARAGOL* hem vist també un espectre de colorit canviant, no sense analogia amb aquest; també una mica en *CÀDEC* (cf. ast. *cádava*, *cadápanu* etc.). I en efecte el nostre mot és estrictament ibero-romànic: estrany fins i tot als parlars més meridionals de la llengua d'oc, i sense parentela en basc, en sard ni en el Sud d'Itàlia. Si tot això ens orienta cap a una font proto-hispànica, diguem iberoide, també l'estructura del mot sembla apuntar cap aquí: -ACU és freqüent en els mots proto-hispànics, i pot ser indoeuropeu o no, però l'element precedent -APP- (cf. *CATXPAP?*) decididament és allò però no això, i el retrobem particularment en l'onomàstica eusko-aquitànica (cf., p. ex., el teònim aquità *Erriap(po)*, Mitxelena, *FonHivca.*, 255).

En el *DCEC* (GALÁPAGO) ja vaig examinar a fons els diversos suggeriments etimològics que s'havien fet, desencertats tots ells, i acabava dient «el resultado que estos tanteos arrojan es igual a cero». Quasi tot allò era tan apartat del raonable, que no val la pena d'insistir-hi repetint-ne ni glossant-ne res: re-